

МІЖНАРОДНАЕ РЭХА КАТЫНСКАЙ ТРАГЕДЫІ

Л.І. Ермаковіч (Брэст)

23 жніўня 1939 года міністр замежных спраў Германіі І. Рыбентроп і народны камісар замежных спраў Савецкага Саюза В. Молатаў падпісалі ў Маскве пакт аб ненападзе, а таксама тайны пратакол да гэтага дагавора, які вызначыў межы паміж абедзвума дзяржавамі пасля падзелу польскай дзяржавы.

1 верасня 1939 года фашысцкая Германія ажыццявіла напад на Польшчу, і пачалася Другая сусветная вайна. Літаральна за два тыдні нямецкія войскі разграмілі асноўныя сілы польскай арміі. Выконваючы свае абавязацельствы па тайнаму пратаколу пакта Рыбентропа – Молатава савецкае палітычнае кіраўніцтва аддало загад аб уступленні часцей Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну, якое адбылося ў ноч з 16 на 17 верасня 1939 года.

Дэмаралізаваная польская армія не змагла аказаць савецкім войскам сур'ёзнага супраціўлення. Да таго ж польскі галоўнакамандуючы, маршал Э. Рыдз-Сміглы ў 16 гадзін 17 верасня выступіў з так званай “агульнай дырэктывай” – загадам не аказваць супраціўлення надыходзячай Чырвонай Арміі. Акрамя таго, па незразумелых прычынах польскі ўрад не палічыў неабходным даць сваечасовую палітычную і юрыдычную ацэнку дзеянням кіраўніцтва СССР. Гэтыя абставіны прывялі да таго, што польскія часці замест самарасфарміравання, у сваёй большасці здаліся ў палон.

Паводле савецкіх крыніц Чырвоная Армія ў верасні 1939 года ўзяла ў палон 230 670 польскіх салдат і афіцэраў. У выніку масавых арыштаў ў наступныя некалькі месяцаў іх колькасць узрасла і дасягнула 250 тысяч чалавек, з якіх 10 тысяч складалі афіцэры [1, с. 8]. Некаторыя салдаты і афіцэры па сваёй непрадбачлівасці самі з'яўляліся ў камендатуры Чырвонай Арміі.

Адразу пасля палону пачалі працаваць спецыяльныя следчыя камісіі НКУС. Кожны вязень падвяргаўся допыту. Аднак рады выклад польскіх ваеннапалонных не надта цікавіў следчыя камісіі. Каля 46 тысяч з іх былі вызвалены, больш 180 тысяч былі дэпарціраваны ўглыб СССР. Некаторыя з іх пакінулі Савецкі Саюз у 1942 годзе ў радах генерала У. Андэрс, хтосьці трапіў у Польскую армію пад камандаваннем генерала З. Берлінга.

Асаблівую ўвагу органы НКУС надавалі польскаму афіцэрскаму корпусу, які складаўся не толькі з кадравых вайскоўцаў, але пераважна з афіцэраў запасу, якія складалі эліту польскага грамадства: прафесары вышэйшых навучальных устаноў, юрысты, настаўнікі, дактары, інжынеры, літаратары, журналісты, грамадскія дзеячы.

Сярод вязняў была адна жанчына: падпаручнік-лётчыца, дачка змагара з савецкай уладай на Беларусі ў студзені – лютым 1919 года – генерала Ю. Доўбар-Мусніцкага [4, с. 109].

Для польскіх афіцэраў у лістападзе 1939 года былі створаны тры вялікія лагеры ваеннапалонных – у Казельску, Старабельску і Асташкаве.

У суме ва ўсіх лагерах месцілася 14 500–14 800 палонных, з якіх 8 400 складалі афіцэры і адну трэцюю частку – прадстаўнікі польскай інтэлігенцыі [3, с. 98]. Вясной 1940 года амаль усе яны па асабістаму ўказанню І. Сталіна былі вывезены і растрэляны ў Катынскім лесе пад Смаленскам.

З агульнай колькасці вязняў змагло ўцалець толькі 449 чалавек [2, с. 116]. Расправы пазбегла група афіцэраў, якая праявіла гатоўнасць супрацоўнічаць з савецкімі ўладамі. У прыватнасці, гэта адносіцца да групы афіцэраў на чале з палкоўнікам З. Берлінгам, якую ў кастрычніку 1940 года перавезлі ў Маскву. На думку савецкага кіраўніцтва, якое ў гэты час ужо дапускала магчымасць вайны СССР з Германіяй, гэтая група павінна была стаць ядром невялікай польскай арміі, падмуркам будучых камуністычных сіл, галоўнай задачай якіх было б стварэнне ў Польшчы палітычнага рэжыму, паслухмянага волі Масквы. Як вядома, менавіта палкоўнік З. Берлінг быў прызначаны камандзірам І польскай дывізіі імя Т. Касцюшкі, а пасля – камандуючым Польскай арміяй, якія былі сфарміраваны на тэрыторыі СССР. Ад савецкага камандавання ён таксама атрымаў званне генерала.

Савецкае палітычнае кіраўніцтва спадзявалася, што тайна катынскай трагедыі надзейна схавана пад тоўшчай смаленскай зямлі. Аднак неўзабаве наступіў момант трагічнага адкрыцця. На чыгуначных ветках пад Смаленскам у нямецкіх брыгадах летам 1942 года працавалі палякі. Ад мясцовага насельніцтва яны даведаліся, што ў катынскіх лясах на берагах Дняпра, у 15-ці кіламетрах на захад ад Смаленска, некалькі гадоў таму растрэльвалі палякаў. На гэтым месцы зазелянелі сасновыя парасткі. Нямецкія ўлады Смаленска паведамленням аб нейкіх магілах у катынскіх лясах спачатку не надалі ніякага значэння. Толькі ў сакавіку – красавіку 1943 года пачаліся ў гэтых лясах узмоцненыя пошукі.

Група нямецкіх экспертаў прыступіла да эксгумацыі трупаў у пачатку красавіка 1943 года. Раскопкі пахаванняў вяліся галосна, з удзелам экспертаў з нейтральных краін. Былі таксама запрошаны прадстаўнікі Міжнароднага камітэта Чырвонага Крыжа, аднак запрашэнне было адхілена.

Знайшліся і сведкі з ліку мясцовых жыхароў, якія былі відавочцамі транспарціроўкі палонных у катынскі лес. Асаблівую каштоўнасць для нямецкіх уладаў уяўлялі паказанні двух жыхароў. Першым з іх быў 73-гадовы калгаснік Парфеній Кісялёў, які першым паказаў немцам месцы растрэлаў. Ён ахвотна дзяліўся з журналістамі з акупаванай Польшчы і нейтральных краін бачаным і пачутым. Верагодна, ён разлічваў на тое, што савецкая ўлада сюды больш ніколі не вернецца. Напрыканцы 1943 года гэты няшчасны чалавек апыніўся ў кіпцюрах НКУС. Больш яго ніхто і ніколі не бачыў, толькі друкавалі яго абвержанні ўсіх паказанняў, якія былі ім дадзены раней [1, с. 37].

Другім актыўным сведкам быў мясцовы каваль Іван Крыважэрцаў. Ён добра разумеў, што яго чакае і, калі немцы пачалі адступаць, сам падаўся на Захад. Дабраўся да Германіі і перачакаў вайну. У маі 1945 года І. Крыважэрцаў даў вычарпальныя паказанні па катынскай справе амерыканскім вайсковым уладам. Пасля вайны ён пасяліўся ў Англіі,

схаваўшыся пад чужым імем і прозвішчам. Аднак савецкая разведка напала на яго след і ў кастрычніку 1947 года яго знайшлі павешаным у прыгарадзе Лондана [1, с. 38].

Гітлераўская прапаганда шырока раструбіла аб злачынстве маскоўскага бальшавіцкага ўрада, што выклікала шырокі палітычны рэзананс у свеце. Яна таксама выклікала сур'ёзную заклапочанасць урадаў Вялікабрытаніі і ЗША. І Лондан і Вашынгтон ні хвіліны не сумняваліся ў праўдзівасці нямецкага паведамлення. Аднак па палітычных меркаваннях (неабходнасць згуртаванасці саюзнікаў у барацьбе з Германіяй) уся інфармацыя па катынскай справе ўрадамі ЗША і Вялікабрытаніі была засакрэчана. Больш таго, гэтыя ўрады пайшлі ў той час на свядомую дэзінфармацыю: уся віна была ўскладзена на немцаў. Свет быў ужо ў дастатковай ступені ўражаны маштабамі гітлераўскіх злачынстваў і прыпісаць немцам яшчэ адно злачынства не ўяўляла цяжкай працы. Толькі з пачаткам “халоднай вайны” заслона тайны катынскай трагедыі пачала на Захадзе паступова адкрывацца.

Пачынаючы з 1943 года катынская справа прадвызначыла далейшыя адносіны Польшчы і СССР у перыяд вайны. Натуральна, што савецкі бок усклаў усю віну на фашысцкі ўрад. 15 сакавіка 1943 года маскоўскае радыё выступіла са сваёй версіяй, абвінаваціўшы ў злачынстве Берлін. У сувязі з гэтым 20 красавіка польскі ўрад у выгнанні звярнуўся да савецкіх уладаў з нотай, у якой патрабаваў дакладнага вызначэння савецкай пазіцыі і ўсемагчымых дапаўняльных дадзеных. Адказу ад Масквы не паступіла. У сваю чаргу 21 красавіка савецкі бок абвінаваціў польскі ўрад у выгнанні ў супрацоўніцтве з Гітлерам супраць саюзнікаў, а 26 красавіка СССР разарваў дыпламатычныя адносіны з польскім урадам, мацівіруючы гэты крок – ні больш, ні менш – супрацоўніцтвам Польшчы з гітлераўскай Германіяй.

Пасля капітуляцыі Германіі ўрад Савецкага Саюза не прамінуў скарыстацца Нюрнбергскім працэсам, каб канчаткова замацаваць віну за катынскія злачынствы за Германіяй. Аднак міжнародны трыбунал адхіліў абвінавачванне нацысцкіх злачынцаў у забойстве ў СССР польскіх афіцэраў.

У пасляваеннай сацыялістычнай Польшчы на тэму Катыні панавала магільнае маўчанне. Галоўнай сілай, якая тармазіла тут распаўсюджванне праўды аб Катыні, быў прасавецкі апарат улады ПНР, што, натуральна, не выклікала ніякіх прэрэчанняў з боку савецкага кіраўніцтва. Толькі ў перыяд перабудовы ў СССР паступова пачала ўздымацца заслона тайны з катынскай справы.

Аднак гэтая тайна да сёняшняга дня поўнасьцю не раскрытая. Падставай для яе поўнага раскрыцця з'яўляецца даўно наспеўшая неабходнасць пераадолець гістарычныя раны, якія мяшаюць развіццю шчыльных дабрасуседскіх адносін паміж народамі сучасных Расіі і Польшчы.

Моцны штуршок у справе поўнага высвятлення праўды аб Катыні надала найноўшая катынская трагедыя – катастрофа польскага борта № 1 з прэзідэнтам Польшчы Л. Качыньскім ў небе пад Смаленскам.

Сёння многае ўжо вядома пра катынскую трагедыю, аднак няма адказу на галоўнае пытанне: што падштурхнула І. Сталіна і яго атачэнне да

злавеснага рашэння? Магчыма пра гэта мы ніколі не даведаемся, але можам выказаць наконт гэтага злачынства наступныя ўласныя меркаванні:

1. Для сталінскага палітычнага кіраўніцтва была ўласціва апалагетыка класавага насілля, схільнасць вырашаць розныя праблемы і пытанні сілавымі метадамі. У абліччы польскіх ваеннапалонных, многія з якіх адносіліся да эліты польскага грамадства, кіруючая верхавіна СССР бачыла сапраўднага класавага ворага: людзей з пачуццём чалавечага і вайсковага гонару, цвёрдых у сваіх маральных і ідэйных перакананнях, упэўненых у тым, што Савецкі Саюз – вораг, які нароўні з фашысцкай Германіяй імкнецца да заняволення польскага народа і таму несхільных да палітычных і маральных кампрамісаў. Як вядома, паводле бальшавіцкай формулы “калі вораг не здаецца, то яго знішчаюць”.

2. У любой палітычнай сістэме, асабліва таталітарнай, афіцэр з’яўляецца галоўным і звычайна апошнім абаронцам дзяржавы. Нават знаходзячыся ў палоне польскія афіцэры ўяўлялі сілу, якую савецкае кіраўніцтва ў сапраўдным часе і будучыні не магло выкарыстаць ў вырашэнні польскага пытання ў яго бальшавіцка-імперскім ўяўленні.

3. Пэўную ролю ў трагічных падзеях вясны 1940 года, магчыма, адыгралі польска-савецкая і савецка-польская войны 1919–1920 гг., а менавіта паражэнне Чырвонай Арміі, правал палітыкі экспарту сацыялістычнай рэвалюцыі ў Польшчу і падпісанне Рыжскага міру 18 сакавіка 1921 года, паводле якога бальшавіцкі ўрад РСФСР вымушаны быў пагадзіцца на адыход да Польшчы Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Рэфлексія на гэтыя паражэнні магла падштурхнуць да расправы над польскімі вайскоўцамі.

4. Ускосная віна за катынскую трагедыю кладзецца і на польскі эмігранцкі ўрад, які своечасова, адразу пасля 17 верасня 1939 года, афіцыйна не вызначыў стан вайны Польшчы з СССР. Гэта пазбавіла інтэрніраваных палякаў правоў ваеннапалонных, пераўтвараючы іх, у разуменні савецкіх уладаў, у контррэвалюцыйныя элементы, затрыманыя са зброяй у руках на тэрыторыі СССР.

1. Ежовский, Л. Катынь 1940. Изд. 3-е / Л. Ежовский. – Нью-Йорк, 1987. – 64 с.
2. Катынская драма: Козельск, Старобельск, Осташков: судьба интернированных польских военнослужащих. – М.: Политиздат, 1991. – 200 с.
3. Оскоцкий, В.Д. Катынь – имя нарицательное / В.Д. Оскоцкий // Вопросы истории. – 2003. – № 6. – С. 94–108.
4. Яжборовская, И.С. Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях / И.С. Яжборовская. – М.: РОССПЭН, 2001. – 496 с.